

UDK 342.732(497.1)"1921"

CERIF: H 300, S 100

DOI: 10.51204/Anali_PFBU_21202A

Dr Marko PAVLOVIĆ*

USTAVOTVORSTVO PRE 100 GODINA: ŠTAMPA PREMA VIDOVDANSKOM USTAVU

U članku koji se objavljuje povodom 100 godina od donošenja Vidovdanskog ustava, autor se bavi jednim od ključnih instituta ovog dokumenta – slobodom štampe. Na osnovu diskusija u Ustavnom odboru i plenumu Ustavotvorne skupštine, autor zaključuje da su odredbe Vidovdanskog ustava o štampi, nastale autokratizacijom određenih odredbi Ustava Srbije od 1903. U članku se naročito analiziraju ograničenja štampe uvedena „prelaznim naređenjima“ Vidovdanskog ustava, putem zaobilazne cenzure i inkriminacije „verskog ili plemenskog razdora ili mržnje protiv države“.

Ključne reči: *Vidovdanski ustav. – Ustav Srbije od 1903. – Sloboda štampe. – Cenzura. – Autokratizacija.*

1. VLADIN NACRT USTAVA

Prilikom dogovora oko Prvodecembarskog akta, kojim je 1918. proglašeno državno ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca, neki članovi delegacije Narodnog veća iz Zagreba tražili su da se odmah na celu teritoriju novoproglašene države prošire lična prava i političke slobode iz Ustava Srbije od 1903 (Gligorijević 1966, 108, 109). U skladu sa ovim, prva jugoslovenska Vlada,

* Redovni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Srbija, mpavlovic@jura.kg.ac.rs.

obrazovana pod predsjedništvom Stojana Protića, na svojoj prvoj sednici 22. decembra 1918, donela je zaključak „da se građanska i ustavna prava Kraljevine Srbije protegnu na čitav državni teritorij“ (Šišić 1920, 292). Ovaj Vladin zaključak, kao svoju ideju, uneo je regent Aleksandar u Proglas od 24. decembra 1918: „Moja će vlada imati dužnost da odmah primeni na celo Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, sva prava i slobode koje do sada, po Ustavu Kraljevine Srbije, uživaju građani Srbije...“¹

Kada se 1920. ušlo u ustavotvorni proces, stvaranjem više ustavnih nacrtu, Srbijin Ustav od 1903, naročito u pogledu slobode štampe i drugih političkih sloboda, bio je nezaobilazan uzor. U tom smislu, prvi jugoslovenski ustavopisac Josip Smodlaka zabeležio je: „Za opštu podlogu mome nacrtu uzeo sam Srpski Ustav od godine 1903, smatrajući za potrebno i korisno da se naše novo državno uređenje osloni na demokratske tradicije Srbije koja je do ujedinjenja, od svih naših oblasti jedina, živela slobodnim narodnim i punim državnim životom“ (Smodlaka 1920, 4).

Nacrt ustava Vlade Nikole Pašića, koji će poslužiti kao osnova za izradu Vidovdanskog ustava,² pročitana u plenumu Ustavotvorne skupštine 25. januara 1921, a potom poslat Ustavnom odboru, znatno je odstupao od srbijanskog uzora. U Vladinom nacrtu ustava, pitanju štampe je bio posvećen jedan član (14) koji je glasio: „Štampa je slobodna u granicama zakona. Ne može se ustanoviti cenzura sem za vreme rata i mobilizacije, niti kakva druga preventivna mera, koja sprečava izlaženje, prodaju i rasturanje spisa i novina. Novinama i drugim štampanim stvarima može se zabraniti rasturanje i prodavanje, ako sadrže uvredu Vladaoca ili članova Kraljevskog Doma, ili uvredu stranih državnih poglavara, ili neposredno ili posredno pozivanje građana da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili ako izazivaju verski ili plemenski razdor i mržnju protiv države. Za klevete i uvrede učinjene štampom privatnim licima odgovaraju: pisac, izdavač i štampar.“ Pašićev ustavopisac se delimično ugledao na Ustav Srbije od 1903, a delimično na Nacrt ustava Stojana Protića, bivšeg ministra za Konstituantu.

Prvu kritiku odredbi o štampi iz Vladinog nacrtu ustava, dao je baš Stojan Protić, nalazeći da mu je Pašićev ustavopisac „pokvario“ Nacrt: „Vladin predlog ima svega jedan član o štampi i u njemu ima ovo: 1, on ostavlja zabranu policijsku kao i naš Ustav od 1888. godine; 2, on dodaje još dva slučaja u

¹ Mome narodu Srbima, Hrvatima i Slovencima, *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, 28. januar 1919.

² Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921, odmah po njegovom izglasavanju, nazvao je Vidovdanskim ustavom predsednik Ustavotvorne skupštine dr Ivan Ribar (*Stenografske beleške LXII redovni sastanak – 28. jun 1921. godine*, 5).

kojima se novine mogu zabraniti“ – slučajevi izazivanja verskog ili plemenskog razdora i mržnja protiv države. Vladinim nacrtom, takođe, predviđalo se da se „i cenzura može ustanoviti za vreme rata, ali ne kazujući bliže ko to može učiniti: zakonodavac ili izvršna vlast“.³ S. Protić je, između ostalog, napominjao da „već odavno u parlamentarnim i demokratskim zemljama policijskih, prethodnih zabrana nema“. Zatim, podsećao je da je prilikom donošenja Ustava od 1888, koji je sa neznatnim izmenama postao Ustav od 1903, Narodna radikalna stranka bila prinuđena da pristane na izuzetak u pogledu slobodnog rasturanja i prodavanja novina, „poglavito iz razloga spoljne politike, kad nam je nad glavom stajala Austrija, i zbog ondašnjega vladaoca“. Za odredbe Vladinog nacrta, koje su značile pogoršanje položaja štampe, Protić je, ostajući stari radikal, krivio Demokratsku stranku: „I ovde smo, dakle, kod štampe otišli u nazad umesto napred. Vidi se da je družba s ovom našom tobožnjom demokratijom vrlo nesrećna: ona vodi pravo i sistematski u reakciju“ (Protić 1921, 21–24).

Odredbe Vladinog nacrta o „slobodi štampe“ za opoziciju u Ustavnom odboru predstavljale su negaciju slobode štampe. Republikanac Jovan Đonović je izjavio da „ako bi ostalo po projektu Ustava vlade g. Pašića i ako bi zakonodavac produžio da radi po ovako konzervativnim indikacijama“, štampa bi bila „svedena na nivo obične političke sluškinje režima i novca“. Prema mišljenju komunističkog poslanika Živote Milojkovića, „reakcionarstvo vladinog ustavnog projekta dostiže svoju kulminacionu tačku u članu 14, koji treba da precizira principe slobodne štampe“. Povodom prve odredbe člana o štampi, Milojković je citirao radikala Nastasa Petrovića po kome je izraz „štampa je slobodna u granicama zakona“ ravan izrazu „čovek je slobodan u okovima“. Dr Ante Dulibić, šibenski advokat, član Jugoslovenskog kluba, rekao je da ova odredba znači „isto koliko reći štampa je slobodna i štampa nije slobodna“. Naime, ako se „može jednim zakonom dirati u slobodu štampe onda treba ustanoviti načelo, princip kojim ćemo se voditi pri donošenju zakona o ograničenju štampe“. Milojković je zaključivao da prema Vladinom nacrtu „u našoj zemlji neće više postojati sloboda štampe“. To je proizlazilo ne samo iz prve odredbe o štampi, nego i iz drugih odredbi kojima se izriču razna ograničenja, od zabrane rasturanja i prodaje novina ako sadrže uvredu

³ Stojan Protić je još stavio primedbu da Vladin nacrt „određuje, u drugom stavu svom, da za klevete i uvrede štampom učinjene *privatnim licima* odgovaraju pisac, izdavač i štampar!“ (Protić 1921, 21, 22). Kao razlog za zabranu (uzapćenje) novina, po ustavima od 1888. i 1903. bio je „poziv građana da ustaju na oružje“. U Protićevom Nacrtu, koji je preuzeo Pašićev ustavopisac, stajala je ova formulacija: „Neposredno ili posredno pozivanje građana da silom menjaju ustav ili zemaljske zakone“ (Protić 1920, 8).

vladaoca, do posrednog pozivanja građana da silom menjaju ustav. Pod režimom za štampu iz Vladinog nacarta, „u našoj zemlji ne bi više mogao da izlazi ni jedan jedini opozicioni list“.⁴

Protiv Vladinih odredbi o štampi opozicija je podigla prave male traktate o značaju koji je štampa imala za ljudsko društvo uopšte, i za državu Srbiju. Donović je iznosio da „političkih i građanskih sloboda nema tamo gde nema slobodne štampe“. Tamo gde nema slobode štampe, nema ni „kulturnog napretka narodnog“. Jer, štampa je pored škole „bila jedan od najmoćnijih faktora“ društvenog napretka. Ona je „popularizovala nauku“, ona je „socijalizovala znanje, da je iz ljudskog društva proterala masu zabluda i nevolja, da je razgoltila čitave vojske delikvenata...“. Štampa je „jedina škola koju permanentno uči najveći deo širokih masa jednog civilizovanog društva“. Štampa može „izuzetno učiniti štete, bilo pojedincima bilo društvu u opšte“, ipak zbog toga „joj ne moramo metnuti omču na vrat. Put za lečenje štampe nije zadavljivanje. Neka bi ona ponekad i učinila štetu, zato što po pravilu donosi koristi, treba joj ostaviti što veću slobodu. Jer, samo u slobodi razvija se i štampa, kao i ličnost“. Milojković je napominjao „da je princip slobodne štampe jedan od najvažnijih principa demokratije. Taj princip je istaknut još u XVII veku i to od strane najvećih i najslavnijih duhova zemaljskih“. Od tih „duhova zemaljskih“ pomenuti su Spinoza, Milton i Robespjer sa izrekom da „sloboda štampe mora biti bezuslovna i bezgranična, ili inače ne postoji“.

Bilo je poslanika koji su veliki značaj štampe izvodili iz iskustva Kraljevine Srbije. Socijaldemokrata Nedeljko Divac je tvrdio da „ako iko ima iskustva u tome šta znači sloboda iskazivanja misli usmeno i pismeno, to imamo mi, koji smo se rodili i odrasli u Srbiji“. Po Divcu, Srbijanci su u pogledu štampe u svojoj novijoj istoriji imali dva perioda: period vladavine kraljeva Milana i Aleksandra do 1903, i period vladavine kralja Petra. Za vreme vladavine Milana i Aleksandra „kod nas su sve vrste političkih sloboda bile sužene i bile su zabranjivane. I mi smo ušli u jedan period tzv. širokih političkih sloboda i građanskih prava tek od prevrata koji se desio 1903. godine“. U prvom periodu se „stajalo na gledištu da slobodnu misao treba držati u kovčegu“. U drugom periodu je „izražavanju misli usmeno i pismeno data potpuna sloboda“. Narodu je tada „ostavljeno da slobodno diše i da pusti svojim osećanjima“.

⁴ Milojković je tvrdio da se restriktivnom odredbom o štampi iz Vladinog nacarta „u prvom redu, ide za tim da se uguši komunistička štampa. Jednovremeno s tom težnjom ide se s tim da se uguše sve druge štampe“ (*Rad Ustavnog odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 61). Kratak i vrlo sažet izveštaj o diskusijama o štampi u Ustavnom odboru donela je *Politika* 24. februara 1921. godine, u tekstu pod nazivom „Za slobodu štampe“.

ma na volju, da slobodno isparava i respirira“.⁵ Zemljoradnički prvak Mihailo Avramović smatrao je „da nema zemlje koja je u drugoj polovini 19. veka i od početka 20. veka više diskutovala u svome parlamentu o štampi nego što je to naša zemlja bila, nego što je bila Kraljevina Srbija“. Jedno vreme u Srbiji su „prvi istaknuti politički ljudi izlazili sa parolom: ‘moj bi ideal bio kad u ustavu ne bi bilo više reči od tri reči: štampa je u Srbiji slobodna“.⁶

2. ČLAN 13 I PRELAZNA NAREĐENJA ČLANA 138

Već posle tri opoziciona govora u Ustavnom odboru, povučen je član o štampi iz Vladinog nacarta. Demokrata dr Tomislav Tomljenović „u ime demokratske i u ime radikalne grupe“ podneo je predlog dva nova člana o štampi koji predstavljaju odraz posebnih prilika, odnosno opasnosti u kojima se nalazi država u stvaranju. Kao primer za ugled uzeti su propisi o štampi država u stvaranju na tlu centralne Evrope: „I Ustav češki, i Ustav poljski, i Ustav nemački garantuju slobodu svojim državljanima dotle, dokle vide, da im neće biti bitni državni interesi ugroženi. Ocenjujući prilike, koje su oko i u tim državama koje se danas stvaraju, one sužuju prava i slobode utoliko, da se to, što bi inače u Ustavu bilo garantovano, prepuštaju redovnom zakonodavstvu da se modernije, da se slobodnije, da se naprednije donese, kad prestanu te pogibelji, koje su u državi i oko države.“

Novi predlog demokratsko-radikalne ustavotvorne koalicije razlikovao se „od predloženog po vladinom nacrtu člana 14“ – budućeg čl. 13 Ustava, u dva pravca. Na početku člana ispuštena je klauzula „u granicama zakona“ kojom bi se „sloboda štampe ograničavala“. Zatim, neka ograničenja slobode štampe preneti su u prelazna naređenja, s tim da traju onoliko koliko budu trajale posebne prilike u kojima se država u stvaranju nalazi i da se mogu ukinuti zakonom „čim bi prilike dopustile“. Brisanje odrednice „u granicama

⁵ „Ne zaboravite – govorio je još Divac – „tu fazu odsustva sloboda i nemanja sloboda ... i onu fazu koja je dala toliko poleta i našem nacionalnom i našem državnom životu, a to je faza građanskih prava od 1903. god. Jedna nam je dala Slivnicu, a druga nam je donela gotovo potpuno nacionalno ujedinjenje i oslobođenje. Dopustite, gospodo, narodu da može da diše: dajte mogućnosti osećanjima narodnim uvek da izađu u javnost da se ona ne bi prigušivala, jer narod ili će slobodno disati ili će se ugušiti ...“ (*Rad Ustavnog odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 70).

⁶ Avramović je još navodio da je štampa u Kraljevini Srbiji „bila dignuta na jedan visok nivo. Na štampi su počeli da rade inteligentniji ljudi na mesto onih nedoučenih ili polu-učenih ljudi. Oni neduzi, koji su se nekada u našoj štampi pokazivali, oni su pod znacima slobode i pod garancijama slobode iščezli. A što su pak iščezli, po mome uverenju ima da se blagodari jedino tom fakti što je štampa bila slobodna“ (*Rad Ustavnog odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 69–71).

zakona“ teško je palo ministru pravde Marku Đuričiću. On je primećivao da „kad jedna Nemačka socijalistička država može da kaže u Ustavu o štampi, da je štampa slobodna u granicama zakona, i to tamo se smatra da je dobro, ovde kod nas, ... traži se da u Ustav uđu najsitniji i najmanji detalji, i da tako potpuno obezbede štampu kako oni misle...“

Novi demokratsko-radikalni predlog članova o štampi glasio je: „Štampa je slobodna. Ne može se ustanoviti nikakva preventivna mera koja sprečava izlaženje, prodaju i rasturanje spisa i novina. Cenzura se može ustanoviti samo za vreme rata ili mobilizacije i to za stvari zakonom unapred predviđene. Zabranjuje se rasturanje i prodavanje novina ili štampanih spisa, koji sadrže: uvredu Vladaoca ili članova Kraljevskog Doma, stranih državnih poglavara, Narodne Skupštine, neposredno pozivanje građana da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili sadrže tešku povredu javnoga morala. ... Sve krivice štampom učinjene sudiće redovni sud.“

Prema Tomljenovićevom objašnjenju, ograničenja prema novoj redakciji člana o štampi bila su minimalna: „Sve ove tačke bile su i ranije u Ustavu, naročito uvreda veličanstva, odnosno članova kraljevskog doma.“ Odredba o ustavnoj inkriminaciji uvrede stranih državnih poglavara zadržana je s obzirom na istorijske pouke iz Srbije o tome da su „uvrede članova stranih vladalačkih kuća dovodile do nemilih međunarodnih sukoba“. Novina „Tomljenovićeve“ redakcije bilo je i to „da se poput vladaoca, odnosno stranih državnih poglavara, zaštiti i Narodno Predstavništvo, a imade nadalje i tu novotu: da se istim načinom suzbiju spisi, koji sadrže tešku povredu javnog morala“.

Nasuprot porotnog suđenja za štamparske krivice,⁷ Tomljenović je ukazao na ispravnost odredbe o profesionalnim sudijama: „Sve krivice što su štampom učinjene tako su istančane naravi, da se do pravde do pune pravde može da dođe jedino onda, ako te krivice prosuđuju i rasuđuju suci, koji su obrazovani i koji su dorasli rasuđivanju takvih zapletenih slučajeva.“⁸

U članu 138 prelaznih naređenja, u koji su preneti neki elementi iz Vladinog nacrtu o štampi, stajalo je: „Može se zabraniti izlaženje, odnosno rasturanje novina i štampanih spisa, koji izazivaju: mržnju protivu države kao celine, verski ili plemenski razdor, a tako isto i kad posredno pozivaju građane

⁷ U Protićevom nacrtu stajalo je: „Krivice štampom učinjene sudi porotni sud, sastavljen od građana i jednoga državnog sudije“ (*Nacrt Ustava*, 8). Za porotno suđenje zalagao se i Narodni klub: „Krivice, štampom učinjene, sudi porotni sud, sastavljen od građana i jednog sudije“ (čl. 33 Nacrta Ustava Narodnog kluba); *Rad Ustavnog odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 75.

⁸ *Ibid.*, 63.

da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, samo ako se iz napisa očevidno vidi, da se njime ide na tako pozivanje građana. ... Kada prestane naročita potreba ovi se propisi mogu ukinuti zakonom.“

Za razliku od minimalnih ograničenja u članu 13, u prelaznim naređenjima našla su se ograničenja koja su navodno bila nužna zbog „eminentne pogibelji“ koja preti svakoj novoj državi, odnosno državi u stvaranju. Predloženim prelaznim naređenjima u članu 138 moglo se prigovoriti da ona „teže skučavaju slobodu štampe“. Tomljenović ih je, pak, opravdavao time da su doneta s namerom da prestanu „čim prestanu one pogibelji, koje još danas ne dadu da se naša država potpuno sredi. Mi smo imali jedan anomalan slučaj u povesti, gde je blizu 70% državne teritorije i pučanstva prisajedinjeno staroj slobodnoj državi, a vi svi dobro znate da su prilike kako su se razvijale zadnjih godina ovde, donele toliko pogibelji za našu državu da mi još danas nismo svesni, hoće li te prilike uskoro da se kalmiraju, a kamoli da prestanu; i sem toga mi smo svi svesni da naša država od davnih davnina nije mogla da uopšte nastane u ovom prostranstvu, zato što smo bili na putu nebrojenim našim dušmanima. A kad ovaj svetski događaj, koji je omogućio da nastane naša Kraljevina na celom tom prostranstvu, nije mogao da izbriše one dušmane koji su stolecima sprečavali nastanak te države, jer se njihovi interesi u tom prostranstvu bitno kose sa interesima našima, i dokle god smo svesni, da gotovo svi naši susjedi sa očitim neprijateljstvom rade protiv naše države ne samo iz vana nego nastoje i iznutra da donesu nereda i nemira“, postojaće i potreba „da država ima jedno sredstvo, kojim će suzbijati te invektive protiv sređivanja prilika u našoj državi“.⁹

Nasuprot tezi o neophodnosti ograničenja štampe zbog „dušmana“, Nedeljko Divac je izneo tezu, potkrepljenu primerom Kraljevine Srbije, da je slobodna štampa najbolje sredstvo borbe protiv dušmana. Prema Divcu, Srbija „nije imala ni jedne godine a da nije bila u tim nenormalnim okolnostima, i ona je baš bila onda najjača i najsigurnija kad se smatralo da je sva unutra razrivena i da nema nikakve sposobnosti. To je bilo vreme od 1903. godine pa na ovamo, kad je narodu ostavljena puna sloboda“. Vremenom se uvidelo da „ta slobodna štampa i ta politička prava, koja su uživali građani Srbije ne samo da nisu oslabila našu životnu snagu, nego su je baš pojačala“.¹⁰

⁹ *Rad Ustavnog odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 64.

¹⁰ Sličnu misao kasnije će izneti prof. Mihailo Ilić. Pošto je dao analizu šestojanuarskog Zakona (od 1929), kao zakona za „ugušivanje misli“, on je ukazao na to da je pred Prvi svetski rat slobodnom štampom u Srbiji bila uzdignuta moralna snaga „koja je omogućavala narodu pobjedu nad spoljnim neprijateljem“ (Pavlović 2000, 266).

Komunistički poslanik dr Živko Jovanović, povodom novog demokratsko-radikalskog predloga o štampi, primećivao je da postoji jedna zakonitost kod pozivanja na strane uzore. Kada je vladajućim partijama potrebno da brane neku reakcionarnu meru, one se pozivaju na primere kulturnijih i naprednijih zemalja u Evropi. Kad god se opozicija pozove na to „da u ostalim zemljama postoji nešto naprednije“, njoj se iz vladajućih krugova odgovara „mi smo mali, mi ne možemo da idemo tako hitajući za ostalim zemljama koje su na većem stepenu kulture i razvijenosti“. Sledstveno, Jovanović je vladajućoj većini poručio: „Gospodo, u koliko se nećemo ugledati na naprednije stvari, nećemo se ugledati ni na reakcionarne, ili kad se već ugledamo na reakcionarne ugledajmo se i na naprednije...“¹¹

Dr Sima Marković, predsednik Komunističkog kluba, inače doktor matematike i jedan od najboljih govornika, u novoj demokratsko-radikalnoj redakciji odredbi o štampi video je samo jedan „politički trik“. Naime, drugi stav člana 14 Vladinog nacrtu ustava izostavljen je i prenet u prelazna naređenja. Time se „u suštini ništa nije promenilo“. Povodom ovog manevra sa novom redakcijom članova o štampi Marković je dao specifičan predlog: „Da se unese u Ustav ‘slobodna štampa ne postoji’, – a da se u prelaznom naređenju kaže: ‘štampa je slobodna’. Mi bismo pristali na to. Jer su prelazna naređenja mnogo važnija ...“¹²

3. PITANJE CENZURE

Odredba o zakonom regulisanoj cenzuri za vreme rata i mobilizacije uneta je prema primedbama opozicije. Jovan Đonović je iznosio da u Ustavu treba naglasiti da će se cenzura za vreme rata i mobilizacije „vršiti po zakonima“. On je podsećao da je cenzura „zloupotrebljavana za vreme rata, i to najviše stoga što nije bilo nijednog zakona koji bi regulisao način na koji se ona izvodi“. Sima Marković je smatrao da je potrebno „da se u Ustavu naglasi da cenzura ni u kom slučaju, ni za vreme rata, ni za vreme mobilizacije ne sme biti politička“. Bilo je „donekle razumljivo da se ne dopušta da se piše o razmeštanju vojske, o kretanju vojske, ali ni u kom slučaju ne može se dopustiti da i za vreme rata i za vreme mobilizacije narod nema nikakva prava da govori o politici vladinoj, u tim najsudbonosnijim momentima koji se tiču života samoga naroda“. Marković je ukazivao na to da su Srbijanci imali „jedno strašno iskustvo sa tom vojnom cenzurom ne samo u toku rata nego i posle rata.

¹¹ *Rad Ustavnog odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 65.

¹² *Ibid.*, 67.

U toku 1919. g. bila je zavladao jedna tako divlja i varvarska cenzura koja je nepoznata u istoriji sveta“. Marković je navodio primer „radničkih novina“ kojima je cenzura zabranjivala upotrebu epiteta crveni, ali i pominjanje imena ministra Pribičevića: „Za vreme ministროvanja gospodina Pribičevića išlo se toliko daleko, da je g. Pribičević proglasio sebe za neprikosnovenog, jer se o njemu nije moglo u Radničkim Novinama ništa da piše. Mi smo u Radničkim Novinama često zakačivali čak i Dvor i Regenta, ali g. Pribičevića nismo mogli. On je direktno izdao nalog cenzoru da briše svaki napad protiv njega.“ Marković je zaključivao da ako se „izvršnoj vlasti da pravo, da određuje obim cenzure“, onda će se dešavati „da se uopšte ne može govoriti o politici vlade niti se mogu napadati pojedina konkretna akta kakvoga ministra“.

Više poslanika je tražilo da se definiše pojam mobilizacije. Đonović je navodio da „treba praviti razliku u pojmu mobilizacije. Ima mobilizacija koje ne vode ratu i koje nisu skopčane sa ratom, a ima ih za kojima ide rat. Zato je potrebno tačno i jasno naglasiti na koju se vrstu mobilizacija misli. Jer, ako je namerno upotrebljena reč mobilizacija i ako se za njom ne krije ratno stanje, onda znači da je zakonodavac hteo da ostavi vladi ili jednom režimu određene ruke, da u jednom momentu, kad mu štampa postane opasna, da može metnuti ruke na nju“. Sledstveno, štampu „treba zaštititi od političkih mobilizacija. Potrebno je, u ovom slučaju, jasno označiti da se misli na opštu mobilizaciju, koja je vezana sa ratom“.

Dr Ante Dulibić je navodio mogućnost da se mobilizacija naredi samo u jednom kraju države, pa da se zbog delimične mobilizacije vladi dā „ovlašćenje da ustanovi cenzuru u celoj državi. I onda bi se moglo dogoditi da bi cenzura ostala kao večna državna institucija, ili bi cenzura uvek pretela kao damoklov mač nad glavom slobodne štampe“.¹³ Ustavotvorna većina nije poslušala opoziciju da se u Ustav unese izraz „opšta mobilizacija“, nego je zadržana reč mobilizacija bez bližeg određenja.

Sa pitanjem cenzure bilo je povezano pitanje tipa odgovornosti za štamparske krivice. Srbijanski ustavotvorac je, poučen iskustvom kolektivne odgovornosti pod Ustavom od 1869,¹⁴ Ustavom od 1888, odnosno 1903. uveo belgijski sistem „kaskadne i isključne“ odgovornosti: prvo je odgovarao pi-

¹³ Dr Sima Marković je takođe napominjao da se „mogu i parcijalne mobilizacije vrlo često izvoditi pa da se na račun njih i povodom njih odmah i cenzura izvodi“ (*Rad Ustavnog odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 59, 60, 62, 66).

¹⁴ Prema Ustavu iz 1869, pisac, urednik, izdavač i štampar odgovarali su „po opštim propisima kaznenog zakonika“ o saučesništvu. Uz to, „u praksi se uzimalo da je štampar više ili manje uvek saučesnik, i to je donelo sobom cenzuru štampara, koja je bila još teža nego cenzura policije. Neobrazovan i preplašen, štampar je brisao i one stvari koje policija ne bi izbrisala“ (Jovanović 1990, 79, 80).

sac, a ako on ne bi bio poznat, odgovarao je urednik, pa štampar, a ako ni ovaj ne bi bio poznat, odgovarao je rasturač. Vidovdanski ustavotvorac je odstupio od svog srbijanskog uzora. Vidovdanskim ustavom propisano je sledeće: „Za krivice štampom učinjene odgovaraju: pisac, urednik, štampar, izdavač i rasturač.¹⁵ Naročitim zakonom o štampi odrediće se, kad će i u kojim slučajevima koje od napred pobrojanih lica i na koji način odgovarati za krivice štampom učinjene. Sve krivice štampom učinjene sudiće redovni sudovi“ (čl. 13 st. 3). Opozicija u Ustavotvornoj skupštini „jako je kritikovala ovu odredbu. Ona je tvrdila da se njome zavodi kolektivna odgovornost za krivice učinjene putem štampe, tako da za svaku krivicu odgovaraju zajedno i pisac i urednik i štampar i izdavač i rasturač“.

Jovan Đonović je tvrdio da uvođenjem kolektivne odgovornosti Vlada „uništila je odredbu da novine i štampane stvari ne podležu preventivnoj cenzuri. Ona je sa kolektivnom odgovornošću neminovno uvela jednu vrstu cenzure. Država je i do sada preko svojih organa, zabranama i sudovima, posredno, vršila izvesnu cenzuru štampe, a sada umesto te birokratske i posredne, uvodi se nova, a to direktna: cenzura novca – kapitala. Izdavač će kontrolisati pisca, a štampar obojicu, pošto i on odgovara za sve vrste štamparskih krivica. Tim načinom dobili smo dvogubu i odvratnu vrstu cenzure“.¹⁶

Od primedbi opozicije, Vlada se branila iznoseći da nije mislila na ustanovljenje kolektivne odgovornosti i „da je zakonodavcu ostavila da on reši da li će zadržati belgijski sistem ili će mesto njega zavesti odgovornost po opštim propisima kaznenog zakonika“. Vlada je u belgijskom sistemu nalažila tu manu što se odgovornost usredsređuje na jedno lice, dok se oslobađaju drugi koji bi učestvovali u štamparskom krivičnom delu. To je smatrala protivnim opštim propisima kaznenog zakonika (Jovanović 1924, 446). Ipak, otpor opozicije prilikom donošenja ustavne odredbe o odgovornosti za štamparske krivice naknadno je urodio plodom. Zakonom o štampi od 1925, zadržan je belgijski sistem odgovornosti, ali je postojala mogućnost da

¹⁵ Odredba o štampi Vidovdanskog ustava, kojom se ostavljala mogućnost zakonskog uvođenja kolektivne odgovornosti, izgleda da je nastala ugledanjem na ustavni Nacrt Stojana Protića, koji je izričito predvideo kolektivnu odgovornost: „Za napise u listu odgovara pisac ili izdavač, odnosno urednik, štampar ili rasturivač. Na krivice štampom učinjene primenjuju se propisi kaznenog zakonika o saučešću“ (Protić 1920, 8). Ostavljajući po strani Protićevu grešku u upotrebi veznika *ili*, umesto *i*, Protićevo opredeljenje za kolektivnu odgovornost pisca, izdavača, urednika, štampara i rasturača, bilo je nesumnjivo. Sam Protić je naveo da po njegovom Nacrtu „za krivice štampom učinjene vrede propisi kaznenog zakona o saučešću kao i u engleskom pravu“ (Protić 1921, 23).

¹⁶ *Rad Ustavnog odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 60.

„usled neposrednog posticanja“ pisac, urednik, izdavač, štampar i rasturač odgovaraju kao saučesnici (Pavlović 2005, 716; Tanović 1927, 20; Alimpić 1927, 619).

4. UVREDA NARODNE SKUPŠTINE I VERE

Protiv ustavne „inkriminacije“ uvrede Narodne skupštine izjasnio se dr Ivan Pavičić, poslanik Narodnog kluba (Hrvatske zajednice). On je pošao od toga da narodno predstavništvo nije uvek „pravi izraz narodne volje“, pa bi se moglo dogoditi da jedna nelegitimna skupština objavi rat, a da je štampa zbog toga ne sme kritikovati: „Ali mi znamo to, i ne smemo se tim zavaravati da Narodno Predstavništvo nije bilo uvek pravi izraz narodne volje. Prema tome, može se dogoditi, da Narodno Predstavništvo objavi jedan rat, koji ne odgovara pravoj želji narodnoj, a međutim da se zabrani da narod ne sme o tome pisati i da ne sme to kritikovati.“

Sakib Korkut, poslanik Jugoslovenske muslimanske organizacije, nije do-
vodio u pitanje posebnu zaštitu narodnog predstavništva od „uvreda štampe“ nego je iskoristio tu zaštitu da zatraži i posebnu ustavnu zaštitu vere: „... kad se traži zaštita stranih vladara i Narodnog Predstavništva, da se u isto vreme može istaći tu i zaštita vere u tome pravcu, da se ona ne može vređati“. On je napomenuo da ne traži „da se ne može povoljno ili nepovoljno pisati o jednoj veri, nego da se ona ne može vređati, da se takvo vređanje ima zabraniti. Nalazim – govorio je Korkut – da kod nas bar u Bosni, gde imamo tri vere, da je bar za nas apsolutno potrebna jedna takva odredba“. Na ovu Korkutovu primedbu odgovorio je ministar pravde Marko Đuričić: „Gospoda Muslimani izjavili su bojazan da se može u listovima unositi vređanje vera, pa su čak mislili da bi trebalo za takav jedan delikt kad se pojavi u štampi, da se izvrši zaplena lista.“ Prema ministrovom mišljenju, „to bi daleko išlo da se zbog toga jedan list zaplenjuje. Vređanje vera, naročito priznatih vera, gde spada i muslimanska vera i po Zakonu Kraljevine Srbije vazda je bilo ugroženo paragrafom 207. krivičnog zakona po kome se vređanje vera kažnjavalo zakonom do tri meseca dana. Svakako da će ova država koja sada ima mnogo državljana muslimanske vere obratiti pažnju na religiozne mere i zaštititi svaku veru od vređanja“.¹⁷

¹⁷ *Rad Ustavnog odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 74, 77.

5. „VERSKI ILI PLEMENSKI RAZDOR I MRŽNJA PROTIV DRŽAVE“

Odredba o izazivanju verskog ili plemenskog razdora i mržnje protiv države bila je jedna od najkarakterističnijih odredbi koja je opominjala na to da Vidovdanski ustav sadrži elemenat koji od njega pravi autoritarni dokument državne stege i neslobode. Jovan Đonović je govorio: „Član 13 Ustava ogarantovao je, bar u izvesnoj meri slobodu štampe; s članom 138 prelaznih naređenja štampu je učinio neslobodnom, on je sasvim ugušio. Štampane stvari, prema članu 138 prelaznih naređenja, zabranjuju se: *ako izazivaju mržnju protiv države ili ako izazivaju razdor plemenski ili verski*. Gospodo moja, pored jedne ovakve odredbe o štampi, meni se čini, da se u ovoj zemlji teško šta može pisati! Ako bi neko pisao protiv ovakve državne organizacije, onda bi se vrlo lako moglo naći da to izaziva mržnju protiv države. Ako bi se utvrdila neka greška jedne konfesije ili se ona malo oštrije napala, u tom slučaju naći će se, da se raspiruju verske mržnje. Ako bi se, opet, u jednom listu, u jednom časopisu, u jednoj sociološkoj raspravi, utvrdilo nešto što ne konvenira jednom plemenu, mogla bi se u napisu pronaći težnja da se razvija plemenska mržnja, i publikacija može biti zabranjena.“¹⁸

Đonović je još, ironično, kazivao da pod režimom člana 138 štampa bi mogla „pisati o poljoprivredi, pa i to vrlo obazrivo. Jer ako bi na primer, hvalila ili preporučivala jednu pasminu konja ili stoke iz jedne pokrajine, upoređujući je sa pasminom druge pokrajine, moglo bi se rastumačiti kao da i to raspiruje plemensku ili pokrajinsku mržnju! Moglo bi se pisati o astronomiji, naravno vrlo obazrivo, jer ako bi se tvrdile izvesne istine, koje su protivrečne sa dogmama koje od mnogobrojnih vera u našoj državi, onda bi se moglo pronaći da raspiruje versku mržnju! Moglo bi se sasvim oprezno pisati o belom svetu, ali što manje dobro i što manje upoređujući sa našom zemljom, da se ne bi shvatilo, da se tim namerno potpiruje mržnja ili preziranje prema državi!“¹⁹

Za Mihaila Avramovića odredba o mržnji protiv države bila je neprihvatljiva sa stanovišta odnosa radničke partije i kapitalističke države. Njegova Zemljoradnička stranka je, po prirodi stvari, bila nezadovoljna kapitalističkim režimom, pa mora da ga kritikuje i traži „socijalno i ekonomski pravedniji poredak“. Zemljoradnička stranka mora da kritikuje „državnu upravu koja svesno podržava poredak u kome se kapitalu priznaje sve a radu ništa ili

¹⁸ „... A ko sve to ocenjuje? Ocenjuju političke ili, bolje reći, policijske vlasti! Pa da je i doneta ovakva odredba, ali da je bar ostavljeno sudu da on ocenjuje, moglo bi se reći da će štampa ipak biti koliko toliko zaštićena. Ne! Ona je ostavljena na milost policijskim vlastima“ (*Stenografske beleške*, LXI redovni sastanak – 27. jun 1921, 18).

¹⁹ *Rad Ustavnoj odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 60.

radu mrvice daju, a kapitalu pripisuje se sve“. Ako bi kritika državne uprave jedne kapitalističke države bila zabranjena, „onda bi štampa bila dosta i vrlo skućena i onda bi sam taj poredak izgubio vrlo mnogo, ako ne bi dopustio da se o njemu kaće sve ono što se o njemu misli, ako ne bi dopustio jedan izvesni ventil za sigurnost svoju sopstvenu“. Reću, bez slobodne štampe kojom se omogućava kritika postojećeg režima, sam režim bi se lišio sigurnosnog ventila i sebe doveo u opasnost od eksplozije. Sve u svemu, „štampi treba dati što je moguće veće slobode, ali naporedo s tim treba omeđiti odgovornost štampe i omeđiti jasno i taćno, a da se opet ono prvo, sloboda ne uništi“. I Divac je govorio o mogućnosti eksplozije, odnosno prskanja u narodu kome se guši sloboda štampe: ako vlast bude pokušavala da narodu udari „gvozdeno kvrge njegovo će osećanje biti daleko jaće“ nego što je snaga vlasti da ga okuje, i na kraju krajeva bi došlo ono što vlast „baš ne treba da želi, a to je prskanje. Dajte jedan kanal, dobar kanal, kojim će se kretati život; dajte jedan dobar pravac“.²⁰

6. SUDSKO REŠENJE I NAKNADA ŠTETE

Na traćenje opozicije u Ustavnom odboru, u Ustav je uneta odredba o sudskom preispitivanju policijske odluke o zabrani rasturanja novina, odnosno o uzapćenju lista. Dr Sima Marković je stavio primedbu da se u Vladinom nacrtu „ništa ne govori o tome kad se zabrani jedan spis, kad se zabrane novine šta treba posle toga raditi“. Rešenje za tu situaciju nalazilo se u Ustavu Srbije od 1903, gde je stajalo „da je vlast policijska koja zabranjuje novine dućna u roku od 24 ćasa tu zabranu sprovesti sudu, koji ima da donese definitivnu izvršnu odluku“. Marković se pitao „zašto je izostavljena iz ovoga Ustava jedna tako važna odredba koja donekle garantuje slobodu štampe. Mi u Srbiji, specijalno u Beogradu imamo u tome pogledu prilićno utehe. Pored najreakcionarnijih vlasti, mi imamo relativno vrlo dobar sud. Ja mogu kazati da od svih mnogobrojnih zabrana koje je policijska vlast po svojoj pakosti, srditoj nemoći i iz instinkta klasne mrćenje prema nama vršila, gradski sud nije, ja mogu to iz iskustva reći, ni 5%, pa i to je mnogo tih policijskih zabrana osnaćivao. Dakle, mi u sudu, naroćito u ovom jednom prilićno liberalnom sudu, imali smo odista dosta zaštitе protiv razbojnićkih napada beogradske policije“. Odmah posle govora Sime Markovića, radikal Milorad Vujićić, sa već dobijenom saglasnošću od ministra za Konstituantu, predložio je da se Tomljenovićevoj redakciji ćlana o štampi doda stav iz Ustava od 1903. o

²⁰ *Ibid.*, 70, 72.

tome šta se u slučaju policijske zabrane radi: „Ali i u tim slučajevima, vlast je dužna za 24 časa po izvršenju zabrane sprovesti delo sudu, a ovaj je dužan takođe za 24 časa osnažiti ili poništiti zabranu.“²¹

Opozicija je još tražila da se za neosnovane policijske zabrane novina Ustavom garantuje naknada štete. Sima Marković je predlagao da „svu materijalnu štetu ima da podnese policijska vlast koja vrši zabrane mimo zakona i protiv zakona“. Sakib Korkut je navodio da pisac nema ništa od toga što bi dobio „razrešnicu, kad je on izgubio dve hiljade kruna za to, što je štampao jedan broj, a policija ga uzapti, i on taj broj ne može da proda, no jedino može s njime sir da zavija“. Kad policija više puta zabrani list, „a sud ga stalno razrešava“, u takvim slučajevima novinama treba „dati naknadu, jer se time od strane upravne vlasti ide sistematski na to da se ruiniра štampa“.²²

Naknadno, 18. maja, Ustavni odbor je usvojio dopunu odredbe o sudskom preispitivanju policijske zabrane i o naknadi štete. Ako sud u roku od 24 sata ne osnaži ili ne poništi zabranu, „smatra se da je zabrana dignuta. Redovni sudovi odlučuju o naknadi štete nezavisno od sudske odluke o poništenju zabrane“.²³ I pored značajnih izmena i dopuna odredbi o štampi, koje su po zahtevima opozicije unete u Vladin, odnosno Odborski nacrt, deo opozicije je ostao nezadovoljan. Tako, pretposlednjeg dana Ustavotvorne skupštine, Nedeljko Divac je govorio: „Gospodo moja, na osnovu čl. 138 može se suspendovati cela štampa. (Glasovi iz centra: A sudovi?) Neko od gospode iz vladine većine dobacuje mi: a sudovi? Ostavimo to pitanje o tome koliko oni mogu spasti štampu kad se policija protivu nje okomi. Mi svi znamo koliko će vredeti jednom listu, naročito jednom dnevnom listu, kad on bude čitav niz puta zabranjen od policije, dokle mu stigne sudsko rešenje o poništaju te zabrane. Taj treba da se materijalno sahrani i upropasti pa da sačeka da se pravda zadovolji.“²⁴

²¹ *Rad Ustavnog odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 67; *Politika*, 24. februar 1921.

²² *Rad Ustavnog odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 67, 73.

²³ *Rad Ustavnog odbora*, L sednica – 18. maj 1921, 63; Kancelparagraf i štampa, *Politika*, 19. maj 1921.

²⁴ Izveštaj Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine o Nacrtu ustava i tekst Ustava, kako je primljen u Ustavnom odboru, br. 144, 5. april 1921, 23; *Stenografske beleške*, LXI redovni sastanak – 27. jun 1921, 13, 14.

7. SLOBODA UDRUŽIVANJA, ZBORA I DOGOVORA

Uz pitanje slobode štampe išlo je i pitanje slobode udruživanja i okupljanja. U Vladinom nacrtu Ustava stajalo je: „Građani imaju pravo udruživanja, zbora i dogovora u granicama zakona.“ U ovih „nekoliko suvih reči“ opozicija je videla nameru ustavotvorca da materiju udruživanja i okupljanja prepusti zakonodavcu koji bi ova prava sasvim suzio, skućio do ukidanja; dok je štampa definisana kao slobodna, dotle se uz udruživanje nije pominjao „ni pridev ni imenica ‘slobodan i sloboda’“. Opozicija je tražila da se u novi Ustav unesu odredbe Ustava Srbije od 1903, i da se uz to politička prava udruživanja, zbora i dogovora još i prošire. Kao minimum garancija za pravo udruživanja, Sima Marković je tražio da se u Ustav unese odredba o tome da „ovo pravo ne može se podčiniti nikakvoj preventivnoj meri. To smo imali i u ranijem Ustavu, i ako bismo izostavili ovaj dodatak, onda pravo udruživanja u stvari neće ni postojati. Vrlo je važno i to što nam naročito iskustvo ne samo kod nas /u Srbiji/ nego osobito i u onim pokrajinama koje su ranije pripadale Austro-Ugarskoj Monarhiji izričito nalaže da ovaj stav treba neizostavno primiti“. Uz ovo, traženo je „da svako udruživanje ima karakter pravne ličnosti. Taj slučaj danas nije, naročito nije u krajevima koji su ranije pripadali Austro-Ugarskoj Monarhiji. Svako udruživanje literarno, umetničko pa i političko treba da ima karakter pravne ličnosti: da može sticati svoje imanje, da može imati svoj posed i imati pravo na zaštitu svojine“.

U pogledu prava zbora i dogovora, Sima Marković se pitao „zašto je izostavljen onaj minimum garancije“ koji je davao Ustav od 1903, u članu 24. U novi ustav trebalo je da se iz Ustava Srbije prenese odredba „da građani imaju pravo okupljati se mirno i bez oružja u zborove upravljajući se pri tome po zakonu. Ja ne znam – govorio je Sima Marković – šta je gospodu moglo pobuditi da menjaju ovaj član i ovu redakciju koja je bila vrlo dobra u našem ranijem Ustavu. Isto tako neophodno je potrebno – kao što je u našem ranijem Ustavu – da se i u ovome Ustavu naročito naglasi da za držanje zbora u zatvorenom prostoru nije potrebna nikakva prijava vlastima.“ Marković je u ime opozicije insistirao na tome da u novi Ustav uđe i to „da za zborove pod vedrim nebom treba učiniti prethodnu prijavu na 24 sata. To je u duhu zakonodavstva i prakse, koja je vladala ranije kod nas“.

Odredba o prijavi zbora 24 časa pre održavanja nalazila se u „Privremenom ustavu“ i Nacrtu ustava Zemljoradničkog kluba.²⁵ Uz odredbu o prijavi 24 sata ranije, opozicija je tražila da se predizborni zborovi „koje drže na-

²⁵ *Obzor*, 13. veljače 1919; *Predlog ustava Zemljoradničke stranke*, čl. 14.

rodni poslanici oslobode svakoga ograničenja. To je demokratska mera koju treba svakako usvojiti“. Sima Marković je navodio jednu naredbu ministra policije Draškovića kojom je komunističkim narodnim poslanicima zabranjeno da drže bilo kakve zborove, čime su oni bili „lišeni jedne dužnosti, a ne prava, da svojim biračima, kojima smo odgovorni podnosimo izveštaj o svo- me radu“. Zbog toga je trebalo da u ustav uđu garancije koje bi „onemogućile i sprečile“ zloupotrebe ministra policije.²⁶

Poslanici Vladine većine usvojili su dve Markovićeve primedbe, a dve odbacili. U konačnoj redakciji, član 14 o udruživanju i okupljanju glasio je: „Građani imaju pravo udruživanja, zbora i dogovora. Bliže odredbe o tome doneće zakon. Na zborove se ne može dolaziti pod oružjem. Zborovi pod vedrim nebom moraju se prijaviti nadležnoj vlasti najmanje 24 časa ranije. Građani imaju pravo udruživati se u ciljevima koji nisu po zakonu kažnjivi.“ U Vidovdanski ustav nisu unete odredbe Ustava od 1903. da „za držanje zbo- ra u zatvorenom prostoru nije potrebna prijava vlasti“ i da pravo udruživa- nja „ne može se potčiniti nikakvoj preventivnoj meri“.

8. ZAKLJUČAK: AUTOKRATIZACIJA SRBIJANSKIH TEKOVINA

Više poslanika ukazivalo je na to da su u Kraljevini Srbiji ostvareni viso- ki standardi političkih sloboda i da te standarde nikako ne treba napušta- ti, nego ih treba uneti u Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Nedeljko Divac je govorio: „Naš je narod srbijanski, mislim samo na srbijanski deo našega naroda – on je vaspitan u slobodi i u pravima, i jednim velikim delom može se objasniti to, što je on pokazao ovoliku sposobnost i ovoliku otpor- nost u ovom velikom svetskom ratu, time, što je preživio ako ne veliki, a ono bar skroman period pod tim političkim slobodama. Pa zašto bismo mi danas imali razloga, da se u tom pogledu vraćamo natrag, kad smo mi već imali jed- no dobro iskustvo, da te slobode ne samo ne štete nego i koriste narodu.“²⁷

²⁶ *Rad Ustavnog odbora*, XVIII sednica – 24. februar 1921, 79, 80. – Divac je odao priznanje Narodnoj radikalnoj stranci zahvaljujući čijoj borbi su ostvarene političke slobode: „Kod nas ti pobornici za udruživanje i sastajanje, za slobodu zbora i dogo- vora bili su radikali kojima može to služiti na čast, ali oni prošli radikali, koje je dao, stvorio Svetozar Marković.“ Na upadicu Ljube Jovanovića da su radikali borci za po- litičke slobode „i sada“, odgovorio je upadicom Sima Marković: „Sad ste se pretvorili u antipode.“ (*Rad Ustavnog odbora*, XVIII sednica – 24. februar 1921, 81).

²⁷ Divac je prekorevao Narodnu radikalnu stranku: „Radikali može biti neće imati toliko potrebe i nemaju potrebe danas, ne samo da se bore za proširenje političkih sloboda, nego verovatno čak imaju razloga, da te političke slobode suze. To je sa- svim i logično: radikalna stranka, nekada eminentno seljačka, danas se pretvorila

Slično Divcu, i Milosav Raičević, bivši crnogorski ministar i radikal, tražio je da se ustavotvorci drže ostvarenog nivoa političkih sloboda u Kraljevini Srbiji. Skrećući pažnju na to da su se u Ustavnom odboru okupili „ljudi sa raznim mentalitetima i sa raznim pogledima“, Raičević je iznio: „Kad govori jedan poslanik iz Hrvatske, on iznosi teškoće, koje su se njemu desile u tome kraju. Kad bih ja govorio o prilikama, ja bih onda iznio ono, što se dešavalo u Crnoj Gori. Ali svakako prilikom rešavanja ovih pitanja mi moramo poći sa gledišta svesti, do koje je došao narod u Srbiji. Mi ne možemo sad unositi u Ustav one stvari, koje su može biti bile teškoća u Srbiji pre 50 godina ili koje su bile teškoća u drugim pokrajinama.“²⁸

Nekoliko odredbi o štampi iz Ustava Srbije od 1903. nije preneto u Vidovdanski ustav. Bile su to ove odredbe: „Svaki Srbin ima pravo da u granicama zakona iskaže svoju misao: govorom, pismeno, štampom ili u slikama.²⁹ ... Za izdavanje novina nije potrebno prethodno odobrenje vlasti. Od pisca, urednika, izdavaoca ili štampara neće se tražiti nikakvo jemstvo (kaucija). ... Štampa ne može nikad biti podvrgnuta administrativnim opomenama.“ Skrećući pažnju da te odredbe nedostaju, Sima Marković je naglasio da su one postojale „u našem Ustavu“ i da ga „čudi“ što nije uneta odredba o tome da za izdavanje novina nije potrebno prethodno odobrenje vlasti. „Tako isto – govorio je Marković – treba naglasiti da se od urednika, pisca, izdavača ili štampara ne može tražiti jemstvo ili kaucija. Nekim ustavnim odredbama treba ograničiti zakonodavca“, da zakonodavac ne bi ograničavao slobodu štampe.³⁰

Slično Markoviću, Jovan Đonović i njegov „prijatelj g. Divac“ su predložili „drugu redakciju“ člana o štampi, „koja će mnogo više odgovarati potrebama i naroda i države a tako isto mnogo će bolje odgovarati i ovom novom demokratskom dobu“. U Đonović-Đivčevom članu o štampi nalazile su se sve odredbe o štampi iz Ustava Srbije od 1903: „Svaki građanin ima pravo da u granicama zakona iskaže svoju misao ...“

u jednu kapitalističku stranku, pretežno kapitalističku, pretežno buržoasku stranku sa svima njenim interesima, i zato ona sada ne želi da se ovde političke slobode proširuju. Ona, ako ne može da ih suzi danas, ona sasvim prirodno teži tome da ih zadrži u ovim granicama u kojima su one do sada postojale.“ Socijalistička stranka, odnosno radnički pokret pak traže šire političke slobode (*Rad Ustavnog odbora*, XVIII sednica – 24. februar 1921, 81).

²⁸ *Ibid.*, 87.

²⁹ Izgleda da je Vladin ustavopisac imao u vidu da je i karikatura slika, pa se izostavljanjem načelne odredbe o slobodi izražavanja oslobodio potrebe da pravi izuzetak u pogledu karikature. Jer, „objavljivanje karikatura Kralja i članova Njegovog Doma smatra se kao uvreda“ (Alimpić 1927, 620).

³⁰ *Rad Ustavnog odbora*, XVII sednica – 23. februar 1921, 66.

Institut slobode štampe, kao i instituti slobode udruživanja i okupljanja, u Vidovdanskom ustavu su izrađeni preuzimanjem odgovarajućih odredbi iz Ustava Kraljevine Srbije od 1903. U Vladinom ustavnom nacrtu, kao ustavotvornoj osnovi, odredbe iz Ustava Srbije od 1903. skraćivane su i dopunjavana sa ciljem da se suze političke slobode, i to navodno u višem državnom interesu. Protiv ovakvog metoda izrade odredbi Vidovdanskog ustava – metoda autokratizacije – ustali su predstavnici gotovo svih opozicionih političkih grupa u Ustavnom odboru: komunisti, socijalisti, zemljoradnici, republikanci i predstavnik Jugoslovenskog kluba. Oni su hteli da budu brana autokratizaciji, ali u tome su imali samo delimičnog uspeha. Odredbe Vidovdanskog ustava o štampi i drugim političkim slobodama predstavljale su uglavnom autokratizovane odredbe Ustava Srbije od 1903.

LITERATURA I IZVORI

- [1] Alimpić, Dušan. 1927. *Policijski rečnik*, knjiga treća. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- [2] Gligorijević, Branislav. 3–4/1966. O pokušaju da se oktroiše tzv. Privremeni ustav Kraljevine SHS 1919. *Jugoslovenski istorijski časopis*: 105–118.
- [3] Jovanović, Slobodan. 1924. *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- [4] Jovanović, Slobodan. 1990. *Vlada Milana Obrenovića*, deo I. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod – Jugoslavija publik – Srpska književna zadruka.
- [5] Pavlović, Marko. 2000. *Jugoslovenska država i pravo 1914–1941*. Kragujevac: N. Pavlović.
- [6] Pavlović, Marko. 2005. *Srpska pravna istorija*. Kragujevac: N. Pavlović.
- [7] *Obzor*. 1919. Ustav Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Četvrtak 13. veljače 1919.
- [8] *Politika*. 1921. 23, 24. februar, 19. maj, 27. jun 1921.
- [9] *Predlog ustava Zemljoradničke stranke, Nacrt ustava 1921: predlozi, dopune, mišljenja i primedbe na projekat Vidovdanskog ustava*. 1921. Beograd.
- [10] Protić, Stojan M. 1920. *Nacrt ustava / Definitivni tekst posle diskusije sa Komisijom / Sa dodatkom: Nacrt ustava izrađen od Ustavne komisije*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- [11] Protić, Stojan M. 1921. *Vladin predlog Ustava / Jedna kritika*. Beograd: Pantić i drug.
- [12] *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*. 1919. 28. januar 1919.
- [13] Smoldaka, Josip. 1920. *Nacrt Jugoslovenskog Ustava*. Zagreb – Beograd: Hrvatski štamparski zavod.
- [14] *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. 1921. Beograd.
- [15] Šišić, Ferdo. 1920. *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919*. Zagreb: Matica hrvatska.

- [16] *Rad Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. 1921. Beograd.
- [17] Tanović, Jusuf. 1927. *Pravni položaj građana prema Vidovdanskom Ustavu*. Sarajevo.
- [18] Ustav za Kraljevinu Srbiju od 5. juna 1903. 1903. *Zbornik zakona i ure-daba 58*. Beograd: Izdanje i štampa Kraljevsko-srpske državne štampa-rije.

Marko PAVLOVIĆ, PhD

Professor, University of Kragujevac Faculty of Law, Serbia

CONSTITUTION MAKING 100 YEARS AGO: PRESS ACCORDING TO THE ST. VITUS DAY CONSTITUTION

Summary

In the article, published on the occasion of the 100th anniversary of the enactment of the St. Vitus Day Constitution, the author deals with one of the key institutes of this document – freedom of the press. Based on discussions in the Constitutional Committee and the plenum of the Constituent Assembly, he concludes that the provisions of the St. Vitus Day Constitution on the press were created by the autocratization of certain provisions of the Constitution of Serbia of 1903. The article especially analyzes the restrictions of the press introduced by the transitional orders of the St. Vitus Day Constitution, through circumventing censorship and incrimination of “religious or tribal discord or hatred against the state”.

Key words: *St. Vitus Day Constitution. – Constitution of Serbia of 1903. – Freedom of the press. – Censorship. – Autocratization.*

Article history:

Received: 23. 4. 2021.

Accepted: 8. 6. 2021.